

A kisebbségi népismeret oktatásának helyzete a magyarországi nemzetiségi iskolákban

A Kiss Árpád Országos Közoktatási Szolgáltató Intézményen belül működő Nemzetiségi Központ Kutató Fejlesztő Csoportjának két munkatársa (Kovács Anna és Müller Rodica projektvezetése mellett) – kutatást folytatott a kisebbségi népismeret tantárgy oktatásáról. A munkában részt vettek az ELTE Pedagógia – Pszichológia Karának Neveléstudományi Intézete oktatói, valamint tanárok, szakértők. A kutatás teljes anyaga, az adatok részletes elemzése és összefoglalása az Országos Közoktatási Intézet és az ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet közös kiadásában – várhatóan 2004. őszén – önálló kiadványban megjelenik.

A vizsgálat és az elemzés hangsúlyos elemei a következők voltak:

- 1.) Mikor és milyen céllal került bevezetésre a kisebbségi népismeret oktatása?
- 2.) Mi a kisebbségi népismeret tantárgy helye az iskola nevelési, műveltségi és tantárgyrendszerében?
- 3.) Melyek az oktatás személyi és tárgyi körülményei?
- 4.) Melyek az önálló órakeretű illetve integrált módon történő oktatás azonosságai és különbségei, melyek a tartalmi, formai jellemzők, s ezek következménye?
- 5.) Milyen kisebbség-pedagógiai szerepet játszik a tantárgy, s mi az elvárás illetve a teljesítés kapcsolata?
- 6.) Mi a tantárgy és a nemzetiségi nyelv illetve kultúra oktatásának kapcsolata?

A kérdőíves adatgyűjtés és fókuszcsoportos megbeszélés mellett elvégeztük a kerettanterv kisebbségi népismeret tantárgy követelményrendszerének elemzését is. A megkeresett 349 kisebbségi oktatást folytató általános iskolából 258 válaszolt, az 51 középiskolából 15. A minta a tannyelvileg jellemző oktatási típus szerint, településtípus szerint és a német illetve más nemzetiségek csoportja szerint reprezentatív volt, figyelemreméltó iskolatípus és évfolyamok szerint. Betekintést kaptunk a kisebbségi népismeret tanításának iskolai körülményeibe, s a vele kapcsolatos nézetek és vélekedések világába. Ez annál is inkább időszerű, mivel a 2005/2006. tanévi bevezetést nem előzte meg sem implementáció-elemzés, sem tanári-iskolai felkészítés, s nem kapcsolódik hozzá, a mai napig sem, követő vizsgálat.

A kisebbségi népismeret tantárgy bevezetése

A kisebbségi népismeret műveltség-terület kötelező oktatását a magyarországi nemzetiségi iskolákban az 1995-ös nemzeti alaptanterv (130/1995.(X.26.Kormány rendelet) fogalmazta meg. A *Nemzeti, etnikai kisebbségi iskolai oktatás irányelve* című 32/1997.MKM rendelet a Magyar Közlöny 1997.évi 95. számában jelent meg. Az Országos Közoktatási Intézet Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Iroda irányításával pedig a nemzeti alaptanterv alapján kidolgozásra került (legelőször a horvát és a szlovák) a népismeret követelményrendszere

A közölt részletet Vámos Ágnes – Bodonyi Edit: A kisebbségi népismeret oktatása című, ősszel megjelenő monográfiájából vettük át a szerzők szíves hozzájárulásával. A kutatásról készült részletes tanulmány az Új Pedagógiai Szemle őszi számaiban olvasható

(Magyar Közlöny 1998/25.). A követelmények tartalmazzák a történelmi, kultúrtörténeti és néprajzi ismereteket és fejlesztési követelményeket az 1-10. évfolyamon, figyelembe véve az adott nemzetiség sajátosságait. A tantárgy tematikája, illetve közoktatási helye és súlya tovább stabilizálódott, miután 2000-ben, az adott nemzetiség nyelvén és magyarul, nemzetiségenként elkészült a népismeret kerettantervi követelményrendszere, majd a kétszintű érettségi vizsgarendszerrel, a kisebbségi népismeret vizsgatantárgy vizsgakövetelményeivel közép-és emelt szinten egyaránt.

Kisebbségi népismeret tantárgy oktatásának körülményei az iskolákban

A magyarországi tannyelvű, kétnyelvű és nyelvoktató nemzetiségi iskolákban a kisebbségi népismeret tantárgy különleges hangsúlyt kap, mivel legfőbb feladata, a magyarországi nemzetiségi iskolákban tanuló diákok identitástudatának fejlesztése és erősítése. A hagyomány és a nemzeti kulturális örökség őrzése a Magyarországon élő nemzeti közösségek egyik legfontosabb fenntartó ereje is. Fontos hangsúlyozni, hogy nem egyszerűen egy új tantárgy bevezetéséről van szó, hanem a kisebbségi oktatás egészéről, mely át kell hogy hassa az iskolai élet valamennyi területét, a nevelés, oktatás és művelődés minden ágát. Meg kell jelennie az iskola által szervezett különböző programokban, tevékenységekben, mint szakkör, önképzőkör, iskolanapok, versenyek, iskolai táborok, sőt az iskola tárgyi környezetében is (iskolaújság, iskolarádió, jelvények, dekoráció, évkönyv stb.).

A kisebbségi népismeret tantárgy (a tantárgy kisebbségenként megfogalmazott tantárgyi elnevezése különböző: nemzetiségi népismeret, hon-és népismeret stb.) az adott kisebbség szokás- és hagyományvilágát, múltját és nyelvét, valamint az anyaország kultúrtörténetét, néprajzát és földrajzát hivatott közvetíteni.

A közel hetven százalékból visszakielődött kérdőívek azt jelzik, hogy a tanárokat is érdeklik a kutatás eredményei, s természetesen az is, hogy milyen e tantárgy tanításának helyzete általában, melyek a legfőbb gondok, problémák, bizonytalanságok a nemzetiségi iskolákban tanítók körében. A kérdőívekre kapott válaszokat, adatokat és információkat statisztikai módszerrel és szövegelemzéssel dolgoztuk fel.

A 2003. évi felmérés tanulságai többek között a következők:

- A legtöbb bizonytalanság a tantárgy tanításának gyakorlati problémájából adódik, mivel az adott nemzetiségi intézmény kompetenciájába tartozik, hogy a kisebbségi népismeret milyen formában tanítsák. Formálisnak és átgondolatlanak tűnik a tanítási forma megválasztása. A tanárok az önálló tanítás *előnyeként* tartják számon az iskolákban, hogy az *elvárások jól körvonalazódnak, hátrányként* viszont, hogy az *óraszámát nehéz „kigazdálkodni”*. Az *integrált tanítás előnyeként* megfogalmazzák az *óraszámnyereséget, hátrányként, hogy a követelmény valódi teljesítése így követhetetlen: az elsajátított tudás nem mérhető, nem értékelhető*. A döntés különböző indokainak elemzése azt mutatja, hogy mindkét megoldás mellett azonos szempontok állnak:

a.) a tantárgyi követelményekre hivatkozás,

b.) a személyi, tárgyi és feltételbeli körülmények szűkössége

c.) a tanítás hatása, következményei.

Akik számára a követelmények a fontosabbak, azok inkább az önálló tantárgyi oktatás mellett döntenek, akik a feltételek szorítását erősebbnek érzik, ott inkább az integrált forma "győzött". A személyi és tárgyi feltételek között a tanárellátottság és az óraszám szempontja a legfontosabb. Ha van tanár és óraszám, akkor önálló tantárgyként tanítják, ha nincs, akkor nem. Mivel nincsenek elemzések, nem volt hatás-vizsgálat, ezért az integrált forma kapcsán inkább a probléma leküzdésének szempontja látszik érvényesülni ("nincs rá szaktanár") és kevésbé a tanítással járó nyereség ("jól beilleszthető"). A válaszadók megfogalmazzák, hogy a pedagógusok nincsenek kellőképpen felkészülve (sem szakmailag, sem módszertanilag) e több tudományágat is magában foglaló ismeretkör megfelelő színvonalú tanítására. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a jelentős körben hangoztatott érvelést sem, mely szerint mivel nincsenek tapasztalatok, nincsenek beválás-elemzések vagyis egyik megoldás következményei, hatása, hatékonysága sem ismert, ezért egyelőre, mindkét formát alkalmazzák, tehát próbálkoznak, kísérleteznek. Az iskolák jelentős körében él a nézet – nem utolsó sorban a jogszabályok és a központi dokumentumok hatására –, hogy ugyanahhoz a célhoz (a kisebbségi önzonosság ápolásához, a kisebbség megismeréséhez stb.) az integrációval és az önálló tantárgyi formájú tanítással egyaránt el lehet jutni.

- A tantárgy önálló oktatása esetén, integráló funkciót lát el, vagyis a különböző helyen tanultakat (például a nyelv és irodalom, a történelem, az ének-zene tantárgyban) a kisebbségpedagógia szemszögéből önálló tantárgyként újraszervezi. Az Integráltak nevezett oktatáskor viszont mint a kisebbségi népismeret tantárgy megszűnik, s követelményei beolvadnak más tantárgyak követelményeibe.

- Integráció esetén külön értékelés, külön osztályzat, nehéz figyelemmel kísérni, ellenőrizni és értékelni a tanulók különböző tantárgyakban megjelenő nemzeti népismereti tudását. Ez utóbbi esetben viszont nem lehet érettségi vizsgatantárgy sem, hiszen ennek feltétele, hogy legalább 2 évig legkevesebb heti 2 órában tanulják a gyerekek, s év végi osztályzatot kapjanak.

- A kisebbségi népismeret tanításának jelentőségét különbözően ítélik meg az önálló és az integrált formában tanítók; az előbbieket fontosabbnak, az utóbbiakat kevésbé fontosnak tartják.

- A tantárgy jogszabályban meghatározott céljait és rész-céljainak fontosságát lényegében azonosan látja a két tanár-csoport. Mindketten a kulturális kompetencia-fejlesztésnek elsőbbségét vallotta, s legkevésbé fontosnak a nemzeti képviselőletének képesség-fejlesztését.

- Önálló tanítási forma esetén a pedagógusok a célok megvalósulásának szintjét, vagyis a tanulás eredményességét általában magasabbra értékelik, mint akik az integrált formát alkalmazzák. Az önálló illetve az integrált oktatást folytatók közötti nézetkülönbségek a nyelvi kommunikációs képességfejlesztés eredményességének megítélésében a legnagyobbak, s legkisebb abban, hogy mennyire jól nevel a nemzeti népismeretnek, mint csoportnak elfogadására. Mivel az ún. befogadó tantárgyak között meghatározó a kisebbség nyelve és irodalma tantárgy, így tanáraik – saját szempontjukból érthetően – a nyelvi és kulturális fejlesztést tartják a kisebbségi népismeret oktatásában a legfontosabbnak.

- A célok és a tematika megfogalmazása attól függ, hogy a rajta munkálkodók miként gondolkodnak a kisebbségről, annak helyéről és szerepéről, oktatásáról és annak céljáról,

mit tekintenek az önzonosság kritériumainak, s mit értenek azon a kulturális tevékenységen, amely a nemzeti önzonosságának a kialakulásához vezet.

- Valamennyi iskolafokra jellemző, hogy a hon- és népismeret követelményei az integráció során leginkább a nemzeti nyelv és irodalma tantárgyba kerülnek. (Az általános iskolákban 30%-ban, a középiskolákban pedig 40%-ban). Tipikus hely még a társadalomtudomány (történelem), a hon- és népismeret modul, majd a készségtárgyak. A magyar nyelv és irodalom tantárgy a középiskolában válik jelentős befogadó tantárggyá (34%). Mivel nincs előírva, hogy milyen szakos tanár taníthatja a népismeret tantárgyat önálló formában, ezért úgy tűnik, néha azokra a pedagógusokra bízják, akiknek óraszámhiányuk van.

- Nem megfelelőek az eredményes tanítás személyi és tárgyi feltételei sem: nincsenek erre képzett nemzeti népismeret tanárok, sok esetben nincs megfelelő tankönyv, tanári kézikönyv vagy szemléltetőeszköz. (A tantárgyat integráltan tanító körében jellemzőbb az elégedetlenség). A tantárgy oktatásához szükséges képesítések alig jelennek meg a különböző tanár-továbbképzésekben.

- Az anyaországi kapcsolatra irányuló kérdésre a tanárok 73%-a nem válaszolt, ez önmagában is figyelemre méltó. Az anyaországi kapcsolatot és annak megítélését sok tényező befolyásolja, nem utolsó sorban az anyaország hozzáállása, de hatással van rá az anyaország magyarországi megítélése, aktuális presztízse is.

A kutatás kérdőíveinek utolsó kérdése javaslatok, vélemények megfogalmazásának adott teret. Ezek, mint állásfoglalások megerősítik a tantárgy fontosságát, illetve a népismeret oktatásának szerepét az identitás alakításában, szemléletesen mutatják a tantárgyhoz való viszonyt, a bevezetés mellett szóló érveket, leír kedvelt módszereket. Látszik, hogy a pedagógusok szeretik ezt a tárgyat, örülnek neki, ám a feltételek hiányosságai, a változó tantervi reformok és szabályozások, a különböző problémák sokszor felemésztik lelkesedésüket.

A tanárok véleménye a kisebbségi népismeret oktatásáról integrált oktatás esetén

- „Projekt munkával keresik fel az idősebb generációt, hogy a régmúltról adatokat gyűjtsenek. Az ilyen jellegű feladatokat nagyon fontosnak tartom.”

- „Hasznosnak tartom a tantárgy bevezetését, bár én egyes elemeit a hivatalos bevezetés előtt is beépítettem a tananyagba.”

- „Mindenképpen fontosnak tartom a népismeret tantárgy tanítását, már előbb is szükség lett volna rá, hiszen a gyerekek igen nagy százála othtonról már nagyon kevés ismeretet szerez saját nemzeti népismeretéről.”

- „Legnagyobb problémának látom, hogy a nemzeti iskolákban tanító kollégák nagy része nem kötődik a kisebbséghez, nincsenek arról ismeretei, ezáltal sem érzelmileg, sem tudásszintje alapján nem motívált.”

- „A tantárgyat jónak tartom, mert nő a gyerek ismeretanyaga.”

- „Az integráció is jó megoldás, mert így több tantárgy keretén belül is megismerkedhet a gyerek a népismeret anyagával.”

- „Igazán fontosnak tartom, hogy a nemzeti nyelvoktatásban részesülő tanulók a nyelven kívül betekintést nyerhetnek »őseik« szokásaiba, kultúrájába, mindennapjaiba. Ezáltal a tanulók széleskörű ismeretanyagra tehetnek szert.”

- „Az integrációról pozitív a véleményem, az eltervezett oktatási anyagot teljesíteni tudtuk: Mosonvármegye története, fontos szokások, hagyományok, Mosonmagyaróvár története.”

- „Fontosnak tartom a népismeret tanítását, fontos számomra, és fontos kell, hogy legyen a tanulók számára is, növelve ezzel hovatartozásuk, identitásuk tudatát.”

▪ „A most iskolába járó generációnál már megfigyelhető a nyelvi asszimiláció, ezért a gyermekek idegen nyelvként tanulják az adott nemzetiség nyelvét.”

▪ „Az iskolák magukra maradtak a problémáikkal, jó lenne az iskolák közötti kapcsolattartás javítása.”

▪ „Több segítséget várnánk a Nemzetiségi Központtól (aktuális információk, jobb tananyag).”

▪ „Elengedhetetlen lenne egy korszerű nemzetiségi tankönyvcsalád megjelenése.”

▪ „A most iskolában tanuló generáció már nem beszéli a nemzetiségi nyelvet, mivel otthon már csak a nagyszülők egy része beszéli, ezért az iskolában idegen nyelvként ismerkednek meg vele.”

▪ „A népismeret tanításában a projektmunka igen eredményes. Nem az elmélet-ismeretek tanítása legyen a fő cél!”

▪ „Akkor eredményes a népismeret oktatása, ha párosul a szokások hagyományok újraélesztésével, gyakorlásával.”

▪ „A gyerek táncol, énekel, hangszereken játszik, gyűjtőmunkát végez, verset mond stb. egy életre elkötelezi magát a hagyományok ápolásával, identitás tudata kialakul, fejlődik.”

▪ „Miután a népismeret integrálódik a nyelvbe, a tanulók észrevétlenül ismerkednek meg és sajátítják el a népismeret követelményeit.”

▪ „A témák összekapcsolhatók irodalmi témákkal illetve az év folyamán zajló, évszakokból adódó ünnepek alképpént szolgálnak a hagyományok felelevenítéséhez.”

▪ „A tantárgy tanítását elsősorban integráltan tudom elképzelni, hiszen a havi 4 óra / heti 1 óra nagyon kevés lenne átfogó témák feldolgozására. A folyamatosság mindenképpen sérülne.”

▪ „5–6. osztályban külön órászámban kellene tanítanunk, hogy ne síkkadjon el.”

▪ „Több konzultációra, bemutató tanításra lenne szükség.”

A tanárok véleménye a kisebbségi népismeret oktatásáról önálló oktatás esetén

▪ „Szükséges az identitástudat ébresztéséhez.”

▪ „Nehéz arányokat tartani, mennyiségileg és minőségileg.”

▪ „Ne kelljen osztályozni.”

▪ „A nemzetiségi iskolák »nemzetiségi nap« programjait jó lenne megismerni, átvenni, tapasztalatokat cserélni.”

▪ „Továbbképzés illetve tanárképzés szükséges.”

▪ „Jónak tartom a tantárgy bevezetését, vallom, ha valamit megismerünk és érdekesnek találjuk, ahhoz jobban kötődünk.”

▪ „Büszkék vagyunk a szép népviseletünkre, táncainkra, dalainkra, szokásainkra, megtanulják értékelni a régi használati tárgyakat, a régi paraszti élet józan szemléletét, megismerik és becsülik ezeket.”

▪ „Közösségformáló ereje van a régi hagyományok, szokások felelevenítésének, a nagymamák örömmel, odaadással vesznek részt, pl.: a táncosportok öltöztetésében, ruhák varrásában, rendezésében. Tanítják a régi dalokat, verseket, mesélnek a régi életformáról stb. A fellépéseken ők a leghálásabb közönség, örülnek, hogy újra átélhetik fiatalukoruk emlékezetes eseményeit.”

▪ „Talán lesz megtartó ereje is, és fiataljaink jobban kötődnek a faluhoz”

▪ „Ezek nélkül oktatásunk egyenlő lenne az idegen nyelv oktatásával.”

▪ „A Mozaik Kiadó által megjelentetett Hon- és népismeret tankönyv értékes néprajzi ismereteket tartalmaz.”

▪ „Jó lenne egy olyan könyv, amely a Magyarországon nagy számban megtalálható nemzetiségi hagyományait összegyűjtené.”

▪ „Nehéztí a munkánkat, hogy azok az egyszerű emberek, akikkel mi találkozzunk sokszor még a nemzetiséghez tartozó (roma) voltát is tagadja – így az identitás tudatuk pozitív erősítése sokszor okoz problémát.”

▪ „A tantárgy megítélés szerint nagyon fontos szerepet játszhat az adott nemzetiség identitásának megőrzésében.”

▪ „Fontos, hogy megtaláljuk az optimális tanítási-tanulási formát és a módszereket.”

▪ „A diákok érdeklődése nagyon heterogén, nemzetiségi származású

és magyar gyerekek együtt ülnek az osztályban. Úgy kell tanítani a tárgyat, hogy mindenkit meg tudjuk »szólítani«. Ez sokszor a tanár egyéniségétől függ.”

▪ „Biztosítani kellene anyagi lehetőséget az anyaországba való kiutazásnak.”

▪ „A családon belül egyre kevésbé használják a nemzetiség nyelvét, egyre kevesebb ismerettel jönnek iskolába a tanulók.”

▪ „Igen fontosnak tartom.”

▪ „Szükséges nagyon egy »törzsanyag« is (pl.: történelem, földrajz) de nagyobb szerepet kapjon a helyi szokás, hagyomány.”

▪ „A »kisebbségi létre való felkészítést« kiemelten kell kezelni. (önkormányzatok, szervezetek stb.)”

▪ „A népismeret önálló tantárgyként tanítását – témaköreinek feldolgozásán keresztül a nemzetiség történelmének, kultúrájának, hagyományainak, szokásainak megismertetését, a hagyományápolást és –teremtést, amelynek a diákok identitástudatának formálásában jelentős szerep jut – fontosnak tartom.”

▪ „Az oktatásban problémát jelent, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő tankönyvcsalád (munkafüzet, tanári kézikönyvvel, szemléltető anyaggal) sem országos sem regionális, sem helyi szinten.”

▪ „A megfelelő anyag összeállításához, kidolgozásához feltétlenül figyelembe kell venni: a peremkerületekbe, az őslakos családok mellett, különböző magyarországi német településekről érkeztek s érkeznek családok, a gyermekek előzetes nyelvi ismeret nélkül vagy nagyon csekéllyel lépnek az iskolába.”

▪ „A tankönyvcsalád, munkafüzetek tanári kézikönyvek, szemléltetőeszközök együttes, évfolyamonkénti kidolgozására, összeállítására lenne szükség.”

▪ „A tanulók nagyon jó impulzusokat kapnak itt a hagyományápoláshoz, az identitástudatukat fejleszt, jobban kötődnek az ősök nyelvéhez, emlékéhez.”

▪ „Hasznosnak tartom az OKSZI által kiírt népismereti versenyt is, a feladatok jó gyakorlást inspirálhatnak.”

▪ „Szeretni és megbecsülni csak azt lehet, amit ismerünk. A népismereti tananyag reform egyik legnagyobb vívmánya. Olyan tudástármakat közvetít, amelyek sokoldalú személyiségépítésre alkalmasak, önismeretre nevelnek és ok-okozati összefüggéseket felismerő gondolkodásra készítetnek. Egyrészt erősíti a gyökerekhez való ragaszkodást, másrészt európai szemléletet formál.”

A kisebbségi népismeret műveltségterület bevezetése a kisebbségi oktatás korszerűsödése irányába mutató lépés. Mivel célja elsősorban a tanulók nemzetiségi kötődésének kialakítása, erősítése, így mindenképp az identitás és a kultúra elemei jelennek meg benne. Az a néhány év, ami eddig rendelkezésre állt, előhozta a tantárgy taníthatóságának problémáját. Nyilvánvalóvá vált, hogy megjelenése azonnal szükségeses tette volna módszertani útmutatók, tankönyvek kiadását, tanítást és tanulást segítő eszközök összeállítását, az OM azonnal kellett volna célzott tanár-továbbképzést indíttasson háttérintézményei útján, s arra kellett volna ösztönöznie a tanárképzést, hogy vegye figyelembe e közoktatási változást. A kisebbségi népismeret oktatásának kulcskérdése ma az, hogy helyesek-e a célok és azok megvalósulása hogyan halad, s, hogy a célok elérését mennyire befolyásolja az önálló óraszám vagy az integráció, továbbá, hogy a tanítás nyelve e téren milyen szerepet játszik. Az ma már egyértelmű, hogy az önálló óraszám jobban szolgálja a kitűzött célokat, s csak az önállóság valósítja meg ténylegesen azt az integrálói szándékot, amely az eddigi »szétszórt« népismereti tartalmakat kívánta szervezett és tervezett hatásrendszerbe foglalni. Az integrációval járó tematikai szétaprózódás, a fejlesztés összehangolatlansága, az idő- és feltételhiány, a tanárok felkészületlensége e feladatra, a nemzetiséghez fűződő eltérő pedagógusi nézetek, a népismeret oktatásának szükségességével kapcsolatos vélemények, stb. veszélyeztetni látszik a célok elérését